

És néma voltam mindmainapig
 Mert el nem mondtam, mit el-kellett,
 Mit el nem mondván, némaságnak átkát
 Éreztem volna holtomig. Halljátok hát a szót,
 Mikor a néma beszélni kezd.
 Halottak kék nyelve nem beszélhet,
 Csak vádolni tud s azt nem hallja senki sem:
 Azért beszélek én! S a nyelvem legyen
 Tüzes harapófogó, mi megbibálja süket fületek.
 Legyen ébresztő, nagy zengzetes harang,
 Üllőkön kongó kalapács! Figyeljete!
 Emberek! Szürke emberek!
 A ti némaságotoknak kell megszűnnie,
 A ti millió hangotok kórusára vár e nyomorult világ,
 Nem az én beteg szavamra, mely mindig csak dadogni tud.
 Ti szólaltassátok meg a szabadság izzó szírénadalát,
 A változás dalát:
 Mikor a némaság beszélni kezd.

MATERIALISTA ESZTÉTIKAI TÖREKVÉSEK

Irta: KOVÁCS KÁROLY (Pozsony)

Azon írások, amelyek az első lépéseket jelentik a dialektikus-materialista esztétika megteremtése felé, nagyon kevéssé ismertek a magyar haladó közvélemény előtt. Ebbe a vonalba esnek azok a cikkek, amelyek K. A. Wittfogel és Lukács György tollából jelentek meg egyik német folyóiratban és amelyek nemrégiben külön kötetben láttak napvilágot, cseh nyelven. „A gondolatot nem lehet koncentrációs táborba zárni.“ Ezzel a mondattal ajánlja a kiadó a cseh kiadást: a cikkek szerzőinek. Valóban. Az egyszer szükségesnek bizonyult gondolat él, fejlődik és érvényesül. A szükséglet felismerése és tettreváltása közt azonban még nagy ür tátonghat. Lukácsnak és Wittfogelnek az az érdemük, hogy el mertek indulni a gyakorlat által felvetett, de sokaktól bizonyos kényelmetlen érzéssel került ösvényen. Sokan idegenkednek a dialektikus-materialista esztétika szótól. Ugy gondolják, hogy a ma vajdó viszonyai között nincsen helye és ideje a kérdés elmélyítésének és tudományos megalapozásának. Lukács és Wittfogel másként vélekednek. Joggal mutatnak rá arra, hogy az egyre hatalmasabb méretekben kibontakozó valóban progresszív kultúra nem nélkülözheti tovább az új irodalom és művészet anyagának, motívumainak és formájának tudományos-esztétikai feldolgozását. Eppen a charkovi konferencia íróinak nyílt levele mutatott rá azokra a fogyatékoságokra, amelyek jórészt a kérdés tudományos feldolgozásának hiánya folytán uralják a baloldali irodalmat és művészetet. Ez új kultúra helyes vagy hibás elindulásai egyaránt utbaigazítást és ösztönzést várnak a további teendőkre vonatkozólag. L. és W. ennek a feladatnak ilyekezték eleget tenni. Sajnos konkrét vizsgálódásaik csak az irodalom területére szorítkoznak és így kritikában meg pozitív utmutatásban egyaránt nélkülözik a teljességet. Ezt nem bírálatképpen jegyezzük meg. Mégis, a kérdés konkrétebb megközelítésével és hozzáférhetőbb tárgyalási módszerrel a cikkek szélesebb körben hatottak volna hasznosan. Több praktikus tájékozódást meríthettek volna belőle azok, akik mint írók.

költők, rajzolók, festők stb., mindennapi munkában dolgoznak a szóban forgó új kultúra létrehozásában.

Tudatában vannak ezen elégtelenségnek a szerzők is. Maga W. mutat rá erre őszinte leplezetlenséggel. „A marxista esztétikához“ c. cikkének befejezésében a következőket mondja: „Őszintén fogunk üdvözölni minden kritikát, amely tovább megy a mi fejtegetéseinken. Az első lépést tettük meg. Egész kétségtelen, hogy ez az első lépés hibákkal lesz terhelt. A második lépést, amely a mi általunk fejtegetett alapvető gondolatok konkretizálására tér át, csak az teheti meg, aki „megszünteti“ a mi első lépésünket úgy, hogy följebb lép.

1. Aki a dialektikus-materialista esztétika kidolgozásához lát, annak mindenekelőtt a hozzátartozó új kultúra lehetőségét kell pozitív irányban megválaszolnia. Mi sem természetesebb ennél. Azok, akik a mai viszonyok között tagadják az új kultúra lehetőségét, vagy akik ezt mechanikusan „csak harcok kulturának“, minden pozitív alkotásra képtelennek képzelik, föl sem vehetik e kultúra esztétikai feltételeinek kérdéseit. Az új kultúra esztétikája csak azok előtt időszerű feladat, akik meg vannak győződve az új kultúra megteremtésének és harcok fejlődésének lehetősége fölött. Általában két oldalról vonják kétségbe ezt a lehetőséget.

Egyfelől a marxizmussal szembehelyezkedett jobboldal áll ellene csatasorba. Negatív magatartásának osztálygyökerei a munkásosztály legfelső, arisztokrata rétegeibe, valamint a kispolgári intelligenciába nyulnak. Saját helyzetük kilátástalanságát az új kultúra kilátástalanságává értékelik át. Ezek válogatás nélküli eklekticizmussal sajátítják el a polgárság hanyatló kulturjelenségeit, azzal a jelszóval, hogy „a múlt örökségét nem szabad figyelmen kívül hagynunk.“ S annyira magukévá teszik ezt az örökséget, hogy az új számára többé nem marad hely. A polgári kultúra ez oszlási tüneteit (impresszionizmus, dada, legújabbban a szürrealizmus) az új kultúra hamisítatlan eredményeinek nevezik. Természetesen ez a kulturális megalkuvás a legszorosabb egységben áll politikai gyakorlatuk opportünizmusával s annak ideológiai kifejezéssel.

Másfelől, az ugyancsak kispolgári gyökerekkel bíró baloldali vonja kétségbe az új kultúra lehetőségét. Ez a nézet már veszélyesebb, mert átgondolt elméleti megalapozás meztét ölti magára. Gondolatmenetét Wittfogel a következőkben foglalja össze: „Először: a nagy átalakulás előtt nincs új kultúra, mert létrehozó osztálya eddig az ideig a) nem uralkodó osztály; b) nem birtokosa az alapvető termelő eszközöknek. Így nem teremtheti meg a saját kulturáját. Másodszor: Ami ez előtt keletkezik az „csak harcok kultúra.“ A pozitív kultúra csak a győzelem után alakulhat ki. Harmadszor: Mindebből következik, hogy a dolgozók harcok kulturája csak kis mértékben képes áthatni a polgári kulturát. Ez alapján megkülönböztetjük az új kulturmozgalmat a polgári kultúra hajnalkorától. Az messzemenő befolyást gyakorolhatott a megelőző uralkodó osztály, a feudálizmus és abszolútizmus kulturájára, már a polgári forradalom előtt is...“

Nem nehéz kimutatni, hogy ennek a látszatelméletnek módszertani alapja a mechanikus materializmus. Követői a szélsőbalról kerülnek ki, s a baloldali megalkuvás képviselői.

A jobb- és baloldali kulturopportünizmus felfogásával és állításával szemben tény az, hogy az új kultúra ma már nem csupán elméleti posztulátum. A mindennapi gyakorlat mondott ítéletet a kishitű kételkedés és a nagystílű elnagyolás kilengései fölött. Világszerte fejlődik és érik az új kultúra ezer meg ezer kulturszervezet, irodalmi és

művészeti termék formájában. A háború utáni Oroszország új kulturális útjai megtermékenyítően és erősítően hatnak további fejlődésére. Egyre inkább kölcsönhatás alakul ki a régi és az új világ hasonló kulturmozgalmának tevékenysége között. Hogy ez a kultura tendenciózus, pártos és harcok kultura, az természetszerűleg folyik azon osztály jellegéből és történelmi helyzetéből, amely létrehozza. De nem csak negatív értelemben harcok. Nem csak pusztít, hanem pozitív eredményeket is mutat fel új, az eddigieket felülmúló kulturértékek teremtésével.

Egy másik irányban is érezzük az új kultura kialakulását. Maga a polgári kultura is egyre inkább befolyása alá kerül. Sem a polgári irodalom és művészetet, sem a színház és film legutóbbi fejlődését nem lehet megmagyarázni az újabb orosz kultura behatása és eredményeinek a polgári kultura által történt asszimilációja nélkül. Ez az asszimiláció azonban nyilvánvalóan csak külsőségekre terjed ki és csak felületes lehet. Az osztályszempontok, amelyek a polgári ideológusok által létrehozott legnagyobb művekre is a felemáság bélyegét nyomják rá, megakadályozzák az új kultura vívmányainak maradéktalan átvételét. A polgári kultura nem is volna polgári kultura, ha az osztálykiváltságok érdekeinek átléphetetlen korlátai nem bástyáznák körül. De ez a felületes asszimiláció is meggyőzően bizonyítja, hogy az új kultura már ma is él és egyre inkább ideológiai hatalommá válik.

A feladat abban áll, hogy problémáinak tudományos analízisével egyengessük kibontakozásának útját és lehetőleg eltávolítsuk a kísérletezéssel, elkerülhetetlenül együttjáró kinövéseket.

2. Azok, akik az új kultura lehetőségét kétségbevonják, érthetetlen módon megfélemedeznek egy nagyon fontos momentumról. Arról ugyanis, hogy a dialektikus materialista világszemlélet és a történelmi materializmus az új kulturát létrehozó osztály kizárólagos szellemi kincse. Elfelejtik, hogy ez a világnézet „az egész világon millió meg millió ember tanítása lett“. Túlteszik magukat azon a tényen, hogy éppen ebben az egyre szélesebb tömegeket meghódító és a tudományos szocializmusban programmá sűrűsödött ideológiában van adva az új kultura alapja.

3. Az új kultura alapját képező dialektikus materialista világszemlélet osztályjellegéből és pártosságából folyik, hogy az új kultura nem lehet osztályfeletti kultura. Haladó osztályok irodalma és művészete nem politikamentes, hanem nagyon kihangsúlyozottan huzza alá az osztálytendenciát. A l'art pour l'art jelszó az osztályok történelmi helyzetének kilátástalanságából születik meg. Olyan törvényszerű jelenség ez, hogy a kispolgárság a nagy társadalmi megrázkódtatások idején minden esetben kitermelj magából az expresszionizmus vagy a dada irodalmiatlanságát és művésziatlanságát. A haladó osztály befolyásolni akarja kulturáján keresztül a legszélesebb néprétegeket és magával akarja rántani azokat harcaiban. Ezért a tendencia, az osztályszempontok aláhúzása. Az új kultura abban különbözik a polgárság forradalmi korszakának kulturájától, hogy ez a tendencia tudatosan van alkotásaiban kidolgozva.

4. Nagyon fontos fejezete az új irodalom esztétikai problémájának az a kérdés, amelyet Lukács fejteget „Riportázs vagy művészi alkotás“ című cikkében. Jelentőségét még aláhuzza az a körülmény, hogy nagyon sokan tartoznak a tévutakon járó ellentáborhoz. Egész sor legutóbbi irodalmi téméknek képezte alap gondolatát az a felfogás, amelyet E. Ottwalt Denn sie wissen was sie tun című művének bírálata kapcsán vesz bonckés alá. Csak az utolsó időben „az új magyar írók“ tollából megjelent regényekre kell hivatkoznunk, hogy a

magyar baloldali irodalom berkeiben is felismerjük az egyoldalú reportázsregényre való tudatos, vagy öntudatlan törekvést. Nyilvánvalóan gyakran buvik meg emögött a tehetségtelenség. De nagyon sok esetben ugyanaz a mechanikus egyoldalúság képezi kiindulópontját, amely a „csak harcok kultura“ szövivőit a „pozitív“ új kultura elvetésére készíti.

Le kell szögezünk, hogy a riportázs nagyon fontos oldala a valóban baloldali irodalomnak, amennyiben megfelelő helyen és megfelelő időben alkalmazzuk. A riportázs betűi a fényképezéssel (fotomontázs) párosulva hatalmas lehetőségeket rejtenek magukban, amelyet nem szabad elhanyagolnunk és amelyet eddig távolról sem használtunk ki megfelelően. Az erre a vonalra tartozó regénynek azonban többnek kell lennie az események és a mindennapi élet hű regisztrálásánál. A dolgozó ember életdinamikájának nemcsak külső (objektív) oldala van, hanem belső (szubjektív) oldala is. Minden külső benyomás gondolat- és érzés-reflexeket vált ki. A tudatos és nemtudatos (vagy hamis tudaton alapuló) reakció nem automatikusan következik be, hanem a gondolkozási folyamat láncszemének és egyuttal emeltyűjének közbekapcsolásával. A munkásregény csak abban az esetben kerül el a mechanikus egyoldalúságot, ha mindkét párhuzamos folyamatot visszaadja. Az a régi követelmény, hogy az általánosból a jellegzetesen egyénit, az egyéniben pedig az általánosat kell megkapni és az olvasó elé vetíteni a valóban művészi értékű proletár irodalmi alkotásnak is sine qua non-ja marad. Nem azért vetjük el a pszichológizmust, hogy a gépiesség merev és ugyanolyan mértékben káros végletébe essünk. A pszichológizmus az idealizmus és az „általános emberi szempontok“ ködében tévedt el, mert polgári irány és érdeke az osztályszempontok elmázolása. Hogy alkalmas erre a riportázsregény is, azt Ilja Ehrenburg több műve bizonyítja. Az új regényformát ezen a két végleten túl, az élet (gazdasági feltételek + ideológiai visszahatás = szintézis (reakció) dialektikus egészének úgy motivumból, mint formaitökéletességre törekvő visszaadásában kell keresnünk.

A riportázs az életnek csak egyik oldalát rögzíti meg. Éppen ezért az új kulturmozgalomnak csak egyik szükségletét elégíti ki. A proletár regénynek azonban ezen jóval túl kell mennie. Az osztály céljait is szolgálnia kell. Az egész negyedik rendbeli ideológiát kell megtestesítenie életadta motivumokon keresztül, művészi formában. Anyag, problematika és forma ugyanolyan elválaszthatatlan egységén keresztül kell a lényegét kitevő ideológiát kifejeznie, mint ahogyan az élet meghatározó materiális és materiális alapra cselekvően visszaható ideológiai momentumok is elválaszthatatlanul szoros egységben vannak. Az új irodalomnak a riportázson túlmenően az a feladata, hogy „műveket alkosson, melyek az egész kor alapvető fejlődési tendenciáit foglalják össze, amelyek anélkül, hogy az aktuális dolgokat elhanyagolnák, tekintettel vannak a tartósra, a maradandóra, a korszak valóban tipikus konturjaira“.

5. Az a kérdés, hogy milyen szerepet játszhat az új kultura megteremtésében a mult „öröksége“. Mennyit és mit vehet át az új kultura abból, amit a polgárság még abban az időben hozott létre, amelyben haladó osztály volt. Már fentebb megemlítettük, hogy a jobboldal kritika nélkül veszi birtokába a polgárság minden dekadens örökségét. Most kimélyíthetjük ezt azon megállapítással, hogy megelőzőleg gondosan kiostáljuk a valóban értékes elemeket, azokat, amelyekre továbbépíteni lehet. Értjük ezalatt legelsősorban Hegel filozófiai örökségét, a dialektikát. Továbbá az irodalom és művészet példátmutatóan

harcos, a feudálizmus által elnyomott, széles tömegek felé forduló örökségét. A jobboldali megalkuvók mit sem akarnak tudni erről a hagyatról, mert a ma védelmezése közben maguk is szembefordultak a holnappal és az osztályfelettség hirdetésének mocsarába merültek.

A radikális megalkuvók álláspontja, kerülő uton ugyan, de nemkülönben a polgárság felhasználható hagyatékának elvetéséhez érkeznek el. Szerintük az örökség átvételéről szó sem lehet, vagy csak nagyon kis mértékben jöhet számításba „egyszerűen azon oknál fogva, mert a hagyományozó, aki után örökölnünk kellene, még él; mert naponta találkozunk ugyan a klasszicizmus és humanizmus polgári ideológiájával, de nem mint holt „örökséggel“, hanem mint élő, reakciós csökevényekkel.“ (E. Ottwalt.)

Ottwalt ezen szavai, amelyeket válaszként írt L. cikkére, teljes mélységükben tárják fel a szélsőbaloldali ideológusok képtelenségét a kulturjelenségek dialektikus értékelésére. Mechanikus beállítottságuknál fogva nem látják, hogy a történelemben az „észszerű“ nem automatikusan lesz „valósággá“, hanem az osztályharc gyakran hosszas és megrázkódtatásokkal teljes szakaszán keresztül. Így lehetnek „észszerűtlen“ berendezések, amelyek történelmi túlhaladottságuk dacára még jó ideig társadalmi és politikai valóságok maradnak. Az új kultúra nem a ma polgári kulturájának lép örökébe. Ez a kultúra valóban „reakciós csökevényekkel“ teljes. Az új kultúra csak valóban értékeset, haladót és a fejlődésre képeset veszi át a polgárságtól. Ezt megtették Marx és Engels a klasszikus német filozófia, az angol klasszikus politikai gazdaságtan és az utópista szocializmus legjáva elemeinek szintetizálásával a dialektikus materializmusban és a tudományos szocializmusban. Ezt teszi ma is az új kultúra minden működési területén. Az imperialista korszak beköszöntésével azonban a polgári kultúra megszűnt átvételre érdemeset alkotni. Így „az a „nagybácsi“, akinek a hátlárára várunk kell, az az a forradalmi polgárság már tényleg halott és mi valódi örökösök vagyunk“. (Lukács.) Mi sem természetesebb, minthogy ez a forradalmi polgári örökség „reakciós csökevényekké“ válik a hanyatló polgári ideológusok kezében, míg az új kultúrába beépítve megtermékenyítő hatása van. A szélsőbaloldal negatív állásfoglalása gyakorlatilag odavezet, hogy elveti magától ezt az „örökséget“. Helyébe pedig felhőkre épített „sajátlagosan saját“ új kultúrát vél teremteni.

6. A materialista tudományos esztétika is a polgárság örökségéből indul ki. Két forrásból, két különböző irányban. Az egyik forrás Kant, akinek esztétikája mai továbbfejlesztésében egyaránt szolgálhat jobb- és baloldali külségek céljaira. A másik a német idealista filozófia betetőzője, Hegel, akinél csirájukban már fellelőhatók a tudományos materialista esztétika alapvető gondolatai.

Kant esztétikája az osztály- és érdeklőltiségre épül fel. „Szép az, ami érdek nélkül gyönyörködtet.“ Erre a meghatározásra az irodalmi és művészeti alkotások elbírálásánál is csak osztályfölötti kritérium épülhet fel. Kantot nem is érdekli ezek tartalma. Szerinte „minden művészi szép lényege a formában rejlik.“ Így jut arra a monstrozus következtetésre, hogy az esztétikus átélés „nem egyéb a képzetet szabad játékánál.“ Könnyen érthető, hogy mindenkinek Kantnál kell megfelelnie, aki az osztályszempontokat feladja és így objektíve az ellenes osztály (az uralkodó társadalmi rend védelmének) platformjára helyezkedik. Ez a magyarázata a kantizmus behatolásának a jobboldali munkásmozgalomba. Az ausztrómarxizmus ideológusai (Max Adler, Otto Bauer) egyuttal a kantizmus úttörőit, a polgári „örökség“ reakciós csö-

kevényekké vált elemeinek dédelgetői voltak. A német centrum (első-sorban Mehring) történelmi éretlenségét éppen az a tény szemlélteti a legélénkebben, hogy nem bírtak végérvényesen megszabadulni a kanti filozófia s esztétikai felfogás befolyásától.

A materialista tudományos esztétika Hegelből indul ki. Az ő abszolút idealizmusából folyik, hogy a társadalmat és annak különböző jelenségeit (irodalom és művészetek) egységben levő totalitásnak fogja fel. Így Kanttal szemben, aki a művészetet „csak szórakozásra valónak” tartotta, olyan programmatikus kijelentéseket tehetett, amelyek egészen dialektikusak és bizonyos értelemben materialista izűek. „A művészi alkotásokban a népek leglényegesebb belső nézeteiket és képzeleteiket fektették le és a népek bölcseségének megvallásának a megértéséhez a szépművészetek gyakran és sok nemzetnél az egyetlen kulcsot képezik. (Hegel: Esztétika.) Természetszerűen folyik ebből a materialista esztétika azon követelménye, hogy a művészi alkotás formája szoros egységben van annak tartalmával és mindkettő a társadalom gazdasági és társadalmi viszonyaiban gyökerezik. Ezért indulhattak ki Marx és Engels Hegelből. Ezért propagálhatta Iljin Hegel esztétikájának rendszeres materialista tanulmányozását.

Hegel egy három szemből álló láncban ismeri fel a társadalmi és ideológiai élet egészét:

1. A kor érdekei, amelyek alatt egész filozófiai rendszerével szoros összefüggésben az erkölcsi eszméket érti.

2. A művészet tartalma, amely törvényszerűen folyik ezen érdekekből.

3. A forma, amelyet a tartalom ugyancsak szorosan meghatároz.

Ha már most az egész okoskodást a fejtetőről, amelyen áll a valóságos világ talajára állítjuk és a tartalmat meg formát végeredményben meghatározó momentumként „eszmei” érdekek helyett az örökös fejlődésben levő termelési módot jelöljük meg, akkor megkaptuk a történelmi materialista összefüggést, amelynek vonalában minden esztétikai alkotást keresnünk kell.

1. A társadalmi-politikai harc, amelyet a termelőerők mindenkori állapota és az azoknak megfelelő anyagi termelés határoz meg.

2. A művészi tematika, a művészi alkotás „tartalma”, „anyaga”.

3. A téma tárgyalásának módja, a „forma”, „alakítás”.

*

L. és W. termékeny gondolatok keltésére alkalmasak. A legelső feladat azok kimélyítése az új kultúra azon részletterületein (költészet, festészet, rajz, zene stb.), amelyeken a szerzők csak néhány általános megjegyzésre szorítkoztak. A materialista tudományos esztétika minden irányú elmélyítése, maga után vonja a „még feljebb lépést”, a kultúra szervezésének, az új kultúra szervezeti formáinak felvetését. Csak ezáltal lesz valóban tudománnyá. Az utat megvilágító gondolatmunkából valóban teremtő tette.

D'ANNUNZIO KÜLDETÉSE: „Már 1912 és 1915 között, amikor Franciaországban éltem, elhatározott szándékom volt Plutarchos mintájára, aki híres férfiak életét írta meg, a híres kutyák életét megörökíteni. Sajnos, a háború megakadályozott ebben. Most azonban ismét neki láttam a munkának. A munkához csatolok egy kutya nyelv szótárt is, miután egy genialis módszer segítségével sikerült a kutyaugatás elemeit megismernem.” (A Neues Wiener Journalnak adott nyilatkozatból.)